

Реконструкція і діяхронічна інтерпретація як методологічні операції відтворення і аргументації прамовних конструктів у лінгвістичній макрокомпаративістиці

Я. В. Капранов

Київський національний лінгвістичний університет (м. Київ, Україна)
Corresponding author. E-mail: skinner@ukr.net

Paper received 13.10.17; Accepted for publication 20.10.17.

Анотація. У статті представлено погляди дослідників щодо розуміння двох методологічних операцій відтворення і аргументації прамовних конструктів – реконструкції і діяхронічної інтерпретації у сучасній лінгвістичній макрокомпаративістиці. Зроблено спробу пояснити сутність цих двох методів: якщо реконструкція – це процес моделювання певного архетипу (праформи) / етимона, то діяхронічна інтерпретація – науково-доказова (пояснювальна) компаративно-діяхронічна операція, мета якої полягає у проникненні в хронологічно більш віддалені етапи прамовного стану (наприклад, від рівня окремої групи мов до мовної сім'ї, а відтак, і до мовної макросім'ї).

Ключові слова: методологічні операції, реконструкція, діяхронічна інтерпретація, лінгвістична макрокомпаративістика.

Традиційні студії лінгвістичної компаративістики залишили так і не розв'язаною, за спостереженнями О.С. Мельничука, проблему генетичних взаємовідношень між різними мовними сім'ями. Так, якщо одні представники “були байдужими до таких спроб, розуміючи недостатність наявних лінгвістичних даних, які можна було б застосувати для досягнення цієї мети”, то решта припускали, що лінгвістична компаративістика ще не готова до виходу за межі окремих мовних сімей, адже вона, по суті, зупинилася на тому рівні, який був досягнутий молодогораматиками” [3, № 2, с. 27]. У такий спосіб проблема встановлення ступеня генетичної спорідненості між окремими мовними сім'ями зумовила розробку *ностратичної теорії походження мов*, яка на сьогодні має свою мету, завдання, об'єкт, предмет і т. ін.

У зв'язку з цим, наближаючись до певного часового проміжку (приблизно від 1 тис. до 12 тис. років), як правило, основні дії етимологів відбувалися навколо поняття “реконструкція”, адже свого часу О.М. Трубачов, що “реконструкція була предметом інтересів і сумнівів для всіх тих, хто думав про недоступність минулого і бачив у реконструкції або виключно формулу відповідності, як А. Мейє, або реальні форми мови і мету будь-якого порівняння, як Ф. де Соссюр” (О.М. Трубачов).

Відтак, одним із ключових постулатів, поряд із реконструкцією, який свого часу був окреслений Г.А. Климовим, є *метод діяхронічної інтерпретації*, про які дослідники говорили на конференції в 1977 р., доповіді яких згодом були опубліковані у збірнику наукових праць (див. “Problemi della ricostruzione in linguistica. Atti del convegno internazionale di studi. Pavia, 1–2 ottobre 1975” a cura di R. Simone e U. Vignuzzi, Roma, 1977).

Мета – установити взаємозв'язок понять реконструкції і діяхронічна інтерпретація як методологічних операцій відтворення і аргументації прамовних конструктів у лінгвістичній макрокомпаративістиці.

Коли у 1971 р. був опублікований “Опыт сравнения ностратических языков (семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский)”, автором якого є В.М. Ілліч-Світича, дослідники, які на той час працювали в галузі лінгвістич-

ної макрокомпаративістики (В. Дибо, А. Долгопольський, С. Старостін, В. Терент'єв, С. Яхонтов, А. Bomhard, G. Greenberg та ін.), зосередили свою увагу на методологічному алгоритмі реконструкції *ностратичного етимона*. У такий спосіб розпочалася дискусія з приводу імовірного шляху етимолога-макрокомпаративіста, який буцімто працює з мовним матеріалом на кожному окремому рівні: починаючи від рівня окремої групи мов (напр., слов'янської, тюркської та ін.), мовної сім'ї (напр., індоєвропейської, алтайської та ін.) і закінчуючи рівнем мовної макросім'ї (напр., ностратичної та ін.) і т. ін.

Основна увага етимолога-макрокомпаративіста зосереджена на здійсненні ключової мети – встановленні реконструйованих конструктів на кожному окремому названому вище рівні, з одного боку, а також доказ їх вірогідності, з іншого.

Саме тому одним із таких підтверджень виявився *метод діяхронічної інтерпретації*: так, якщо залишити осторонь далеко не однозначно використовувані в літературі терміни “далека реконструкція” і “подальший аналіз” (нім. *weitere Analyse*), то замість них можна зустріти такі терміни, як “reconstructive analysis” [9] або “Prarekonstruktion” [14], а також уже прийнятий термін “diachronische Interpretation”, представлений у працях О. Семерені [1, с. 9–10].

Г.А. Климов звертає увагу на те, що термінологічно позначене розмежування власне *реконструкції* і подальшого кроку – *діяхронічної інтерпретації*, – як правило, є незнайомим компаративістам-емпірикам. Якщо власне *реконструкція*, яка здійснювалася з метою історичного тлумачення відповідностей, зафіксованих у фактичній даності споріднених мов, призводить до побудови певного архетипу (праформи), то *діяхронічна інтерпретація* вже має в своєму розпорядженні нерéalний мовний субстрат, необхідний для здійснення цієї процедури реконструкції [1, с. 10]. Зазначена вище теза переконує у тому, що лише за допомогою архетипів (праформ) компаративіст може при бажанні поглибити діяхронічну перспективу дослідження (тобто за рахунок проникнення в хронологічно більш віддалені етапи прамовного стану). При цьому Г.А. Климов приходять до логічного висновку: “якщо в результаті процедури реконструкції компара-

тивіст формулює гіпотезу першого ступеня, то продуктом діахронічної інтерпретації виявляється деяка гіпотеза другого ступеня” [1, с. 10].

У праці “Theoretical foundation of comparative grammar” Л. Завадовський розрізняє в цьому плані *порівняльну граматику, що оперує прамовними архетипами / праформами, виведеними на основі засвідчених міжмовних відповідностей* (англ. *comparative grammar based on attested correspondences*), і так звану *кон’єктурну порівняльну граматику* (англ. *conjectural comparative grammar*), надбудовану над першою і такою, що характеризується значно більшим ступенем гіпотетичності (при цьому автор підкреслює, що міра достовірності самих архетипів / праформ також зазвичай падає зі зростанням реконструктивної глибини досліджень і в межах порівняльної граматики засвідчених відповідностей) [16, р. 7–18.]. У цій же площині лежить прийняте в працях О. Семереньї протиставлення реконструкції за допомогою порівняння певного мовного матеріалу і подальшої діахронічної інтерпретації отриманого гіпотетичного стану [4, с. 13.]. Думку про необхідність такого протиставлення підтримує і Б. Шперат, який доповнює його також поняттям так званої *пояснювальної моделі* [15, S. 188.].

Зазначені вище постулати знаходять своє відображення в праці “Lautgesetze und Zufall. Betrachtungen zum Omnicomparativismus”, у якій Г. Дьорфер спробував представити засноване на аналогічному показнику розмежування *реконструюючої лінгвістики* (нім. *rekonstruierende Sprachwissenschaft*) і так званої *глотогонічної лінгвістики* (нім. *glottogonische Sprachwissenschaft*), принципова відмінність між якими полягає у тому, що якщо перша ґрунтується на реально засвідченому мовному матеріалі, то друга прагне до більш глибокої історичної інтерпретації вже самих результатів реконструкції [8, S. 10]. Окрім цього, згадуючи доповідь К. Кернера на VII Міжнародному конгресі з історичної лінгвістики, у якій говорилося про характерну демаркаційну лінію між поняттями реконструкції та діахронічної інтерпретації так чи інакше проводять й інші представники сучасної компаративістики (П. Тіме, Г. Хенігсвальд та ін.) [12], Г.А. Климов припускає, що саме з нього виходить Г. Хенігсвальд, який припускав, що процедура внутрішньої реконструкції неправомірна з методичної позиції, якщо вона спрямована на відновлення не прамовного стану [10, S. 200.] (серед авторів, що розглядають діахронічну інтерпретацію як особливий різновид методу внутрішньої реконструкції, варто назвати Н. Борєцького [7, S. 56–57.]).

І.М. Тройський був одним із радянських лінгвістів, який спробував експліцитно провести відмінність між власне реконструкцією і діахронічною інтерпретацією: “Порівняльно-історичний метод сам по собі доводив лише до “архетипу”, до того пункту, з якого починалися розбіжності в окремих галузях. Для того, щоб піти далі, треба було оперувати іншими методами – методом пережитків, методом системної реконструкції, зразки для яких були представлені на немовному матеріалі, наприклад, у галузі доісторичної етнографії. Ці методи необхідно було застосовувати до матеріалів вже не історичних мов, а до даних, наданих тієї реконструкцією, яка була проведена шляхом

порівняння” [5, с. 5.].

За версією Г.А. Климова, доцільність такого розрізнення диктується, звичайно, не сукупністю названих вище авторитетів (тим більше, що окремі компаративісти – наприклад, М. Хаас і Р. Антіла – не проводять розглянутого розмежування), а принциповою відмінністю самої сутності двох процедур відновлення, оскільки в одному випадку дослідження виходить з реальних мовних даних, в іншому – спирається на архетипи, які мають гіпотетичний характер. Саме зазначена диференційна ознака архетипу / праформи підкреслює його гносеологічну функцію – служити історичним поясненням реально засвідчених мовних форм, на відміну від кон’єктур діахронічної інтерпретації, які вже позбавлені цієї функції [1, с. 11]. Відтак, можемо припустити, що діахронічна інтерпретація має іншу мету – здійснити більш глибоке проникнення дослідження в історію мовних сімей, а іноді – обґрунтувати їх віддалену / далеку спорідненість (те, що відповідає завданням лінгвістичної макрокомпаративістики).

За версією Г.А. Климов, статус діахронічної інтерпретації мають у своєму розпорядженні і так звана *внутрішня реконструкція* “найбільш пізнього” прамовного стану, і “*порівняльна реконструкція*” певної прамови другого і вищих порядків, заснована на зіставленні архетипів / праформ прамови менших порядків (вже хоча б на одній найглибшій основі діахронічну інтерпретацію неможливо визнати будь-яким різновидом внутрішньої реконструкції). Зрозуміло, що динамічний підхід до прамовного стану, який користується все більш зростаючою популярністю в компаративістиці останніх десятиліть, виправдовує прагнення дослідників йти в глиб мовної історії за допомогою цього прийому [1, с. 11]. Однак іноді на практиці порівняльно-історичного мовознавства зустрічаються прецеденти спеціальної спрямованості процедури діахронічної інтерпретації щодо доказу віддаленої мовної спорідненості, які не завжди можуть вважатися методологічно виправданими (при очевидній правомірності постановки питання про генетичні взаємовідношення мов доцільно відзначити, що доказ мовної спорідненості в цьому випадку не стільки є предметом цілеспрямованого дослідження, скільки є побічним продуктом задовільного знання компонентів порівняння) [1, с. 11].

Саме тому, припускає Г.А. Климов, до процедури діахронічної інтерпретації необхідно віднести будь-який досвід реконструкції на рівні так званих *передпрамов* (англ. *preprotolanguages*), тобто прамовних станів другого і більш віддалених / далеких від сучасності порядків, оскільки вони вже цілком ґрунтуються на зіставленні прамовних архетипів / праформ [1, с. 11–12]. Наприклад, Д. Холт, що дотримується такої процедури в своєму досвіді обґрунтування спорідненості мов [...], приходить до висновку про їх (мови) тісну генетичну близькість (“спорідненість настільки близька, що навіть вельми дивно, що її не було надано раніше” [11, р. 238.]). Наведений Д.С. Хотом конкретний мовний матеріал переконує в його безпосередній порівнянності. Тим більше, додає Г.А. Климов, немає підстав для змішування діахронічної інтерпретації і так званого методу ступінчастої реконструкції, за до-

помогою якого простежуються проміжні етапи мовної історії від прамови до сучасності. Бо дослідження не втрачає при цьому своєї опори на фактичну мовну даність, воно цілком залишається в сфері реконструкції як такої [1, с. 12].

Г.А. Климов також звертає увагу на те, що глибоко різними є продукти / результати реконструкції та діахронічної інтерпретації щодо ступеня своєї достовірності (незалежно від реальної хронологічної глибини реконструкції). Так, якщо провести досить умовну за потребою відмінність між відносною та “абсолютною” достовірністю, то буде неважко переконатися в тому, що архетипи / праформи, побудовані з опорою на ті чи інші мовні дані, повинні відповідати вимогам відносної достовірності, а іноді здатні задовольняти цій “абсолютній” вимозі [1, с. 12] (подібний підхід простежується у працях У. Лемана [13, р. 103–104, 255.]). Відносно достовірним необхідно визнати такий архетип / праформу, адекватно встановлений з розглянутої компаративістом сукупності міжмовних відповідностей, а “абсолютно” достовірним – архетип / праформа, який вдається верифікувати за допомогою подальшого виявлення його реального мовного antecedenta у вигляді архаїзму в будь-якій зі споріднених мов, зокрема у давньописьмових пам'ятках або на правах запозичення в неспорідненому мовному середовищі. Якщо мова йде про ступінь достовірності кон'єктур діахронічної інтерпретації, то про неї, як правило, не доводиться говорити, навіть у тих оптимальних випадках, коли вони надбудовуються над архетипами / праформами, реконструйованих з високою мірою надійності. Тим більше важко судити про ступінь їх достовірності, якщо вони надбудовуються над декількома з конкуруючих архетипів / праформ [1, с. 13].

Г.А. Климов додає, що коли на зміну беззастережному оптимізму чи не всіх ранніх компаративістів в оцінці реалізму одержуваних у ході дослідження архетипів / праформ прийшло не менш тверде переконання в тому, що ступінь достовірності останніх в більшості випадків не тільки є невідомим, але і, як правило, не може бути досить суворим способом перевірений, необхідно, очевидно, визнати, що ступінь адекватності кон'єктур, одержуваних у ході діахронічної інтерпретації, взагалі є неконтролюючим. Звідси стають зрозумілими і зустрічаються глибоко скептичні оцінки компаративістами відповідні реконструкції [1, с. 13]. М.С. Трубецький припускав, що “оскільки елементи різних мовних сімей, щоб було можливо порівнювати їх між собою, повинні бути відповідним чином “препаровані”, таке мовне порівняння завжди є пов'язаним зі значною часткою довільності і домислу, тим більше, що число лексичних відповідностей, на які необхідно спиратися, зазвичай є досить невеликим” [6, с. 61.].

На підтвердження зазначеної вище думки наведемо гіпотезу К. Боргстрьома, який постулював наявність у ранньому прайндоевропейському стані лише відкритих складів. Зважаючи на те, що це можна вважати хрестоматійним прикладом діахронічної інтерпретації, Е.А. Макаєв з властивим йому часом ригоризмом пише, що вона “заснована не на проекції реальних даних окремих індоєвропейських мов у загальноіндоєвропейському стані, що є можливим лише тоді, коли

не виникає ніяких сумнівів з приводу архаїчності цих реконструйованих даних. Гіпотеза К. Боргстрьома – класичний приклад суто дедуктивної, умоглядної побудови, що не відповідає строгості і обґрунтованості реконструкції” [2, с. 182.]. Дещо іншу позицію з цього приводу займає Г. Дьорфер, який заперечує правомірність діахронічної інтерпретації і знаходить її продукти внутрішньо суперечливими спекуляціями, які нерідко обертаються в логічному колі [8, S. 10–24]. Зазначені висловлювання, за припущенням Г.А. Климова, не можуть все ж позбавити від враження про доцільність звернення і до цього різновиду реконструкції в тих випадках, коли компаративіст прагне поглибити діахронічну перспективу історії мовної сім'ї. Якщо окремо взята кон'єктура діахронічної інтерпретації поступається за ступенем своєї достовірності архетипу, то аналогічним способом виглядає і співвідношення їх сукупностей. Це означає, що доказ гіпотези генетичного характеру, що будується за допомогою зіставлення прамови, завжди буде програвати в переконливості доказу, заснованому безпосередньо на мовному матеріалі [1, с. 14].

Припускаємо, що одним із прикладів пояснення реконструйованих етимонів варто назвати словникову статтю № 118, представлену в “Опыте сравнения ностратических языков (семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский)”, де В.М. Ілліч-Світичу, на основі двох етимонів окремих мовних сімей: 1) ІЄ етимон h^uek^u- / $heuk-$ “глаз, видеть” 2) Алт. $uka-$ “замечать, понимать” вдалося реконструювати ностратичний етимон $huqa$ зі значенням “глаз, видеть”. Якщо проаналізувати реконструйовані ІЄ і Алт. етимони, можна простежити спільні характеристики: якщо фонологічні елементи плану вираження ностратичного етимона збігаються як в індоєвропейській (зокрема такі фонемі, як h , u , k), так і в алтайській (u , k , a) мовних сім'ях, то план змісту – лише в індоєвропейській мовній сім'ї (значення “глаз, видеть”). В.М. Ілліч-Світич звертається до методу діахронічної інтерпретації для більшої аргументації своїх гіпотез: “Начальный $H-$ принадлежит к числу фонем, не удлинявших следующий гласный (возможно, $*??$). Гласный $*u$ 1-го слога отражен в алт. и и.-е. (ср. лабиовелярный $*h^u$ (и по ассимиляции $*k^u$) в $*h^uek^u-$, u в $*huek-$). В инлауте можно восстанавлять $*k$ или $*qa$. В алт. семантическое развитие “видеть” → “знать”, как в и.-е. $*ued-$ / $*eid-$ “видеть” → “знать” (ср. Рок. 1125–1127)”.

Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що: якщо метою реконструкції є історичне витлумачення відповідностей, зафіксованих у фактичній даності споріднених мов, що, своєю чергою, дає змогу змоделювати певний архетип (праформу) / етимон, то діахронічна інтерпретація передбачає здійснення процедури реконструкції шляхом поглиблення діахронічної перспективи дослідження (тобто за рахунок пронищення в хронологічно більш віддалені етапи прамовного стану) – пошук так званої пояснювальної моделі (за Б. Шлератом), тобто гіпотези другого ступеня. У такий спосіб, прикладами реконструкції і діахронічної інтерпретації є відомості у словниковій статті, представленій у праці В.М. Ілліч-Світича, де ностратичний етимон реконструюється дослідником

за допомогою дочірніх етимонів окремих мовних сімей, для якого, своєю чергою, подаються інтерпретації його методологічних операцій щодо відновлення, що і відповідає методу діахронічної інтерпретації.

ції його методологічних операцій щодо відновлення, що і відповідає методу діахронічної інтерпретації.

ЛИТЕРАТУРА

1. Климов Г.А. Реконструкция и диахроническая интерпретация в компаративистике / Г.А. Климов // Вопросы языкознания. – М., 1988. – № 3. – С. 9–16.
2. Макаев Э.А. Общая теория сравнительного языкознания / Э.А. Макаев. – М., 1977. – С. 182.
3. Мельничук А.С. О всеобщем родстве языков / А.С. Мельничук // Вопросы языкознания. – М., 1991. – № 2. – С. 27–42.
4. Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание / О. Семереньи. – М., 1980. – С. 13.
5. Тройский И.М. Общинеоевропейское языковое состояние (вопросы реконструкции) / И.М. Тройский. – Л., 1967. – С. 5.
6. Трубецкой Н.С. Избранные труды по филологии / Н.С. Трубецкой. – М., 1987. – С. 61.
7. Boretzky N. Laryngtheorie und innere Rekonstruktion / N. Boretzky // IF. – 1975 (1976). – Bd. 80. – S. 56–57.
8. Doerfer G. Lautgesetze und Zufall. Betrachtungen zum Omnicomparativismus / G. Doerfer. – Innsbruck, 1973. – S. 10–24.
9. Dyenl. Reconstruction, the comparative method and the proto-language uniformity assumption // Language. – 1969. – Vol. 45. – No. 3. – P. 508–509.
10. Hoenigswald H.M. Internal reconstruction and context / H.M. Hoenigswald // Historical linguistics. – 1974. – Vol. II. – S. 200.
11. Holt D.C. Evidence of genetic relationship between Ghibchan and Uto-Aztecan / D.C. Holt // Proceedings of the third annual meeting of the Berkeley linguistic society. – Berkeley, 1977. – P. 238.
12. Koerner K. Reconstruction in historical linguistics / K. Koerner. – Ottawa, 1985.
13. Lehmann W.P. Historical linguistics. An introduction / W.P. Lehmann. – N.Y., 1962. – P. 103–104, 255.
14. Penzl H. Das Rekonstruieren des «prahistorischen» Lautwandels / H. Penzl // Proceedings of the twelfth International congress of linguists. – Innsbruck, 1978. – S. 508.
15. Schlerath B. Ist ein Raum- / Zeit-Modell für eine rekonstruierte Sprache möglich? / B. Schlerath // Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung. – 1981. – Bd. 85. – Hf. 2. – S. 188.
16. Zawadowski L. Theoretical foundation of comparative grammar / L. Zawadowski // Orbis. – 1962. – Vol. 11. – P. 7–18.

REFERENCES

1. Klimov G.A. Reconstruction and Diachronic Interpretation in Comparative Studies / G.A. Klimov // Voprosy yazykoznanija. – M., 1988. – № 3. – S. 9–16.
2. Makayev E.A. General Theory of Comparative Linguistics / E.A. Makayev. – M., 1977. – S. 182.
3. Melnichuk A.S. About Universal Relationship of Languages / A.S. Melnichuk // Voprosy yazykoznanija. – M. 1991. – No. 2. – P. 27–42.
4. Semeren'i O. Introduction to Comparative Linguistics / O. Semeren'i. – M., 1980. – S. 13.
5. Troyskiy I.M. The Common European Language State (Issues of Reconstruction) / I.M. Troyskiy. – L., 1967. – S. 5.
6. Trubetskoy N.S. Selected Works on Philology / N.S. Trubetskoy. – M., 1987. – S. 61.

Reconstruction and Diachronic Interpretation as Methodological Operations of Reproduction and Argumentation of Proto-Language Constructs in Linguistic Macro Comparative Studies

Y. V. Kapranov

Abstract. The article represents the views of scholars on two methodological operations of reproduction of the original constructs and their greater argumentation – reconstruction and diachronic interpretation in modern linguistic macrocomparative studies. An attempt has been made to explain the essence of the two methods: if the reconstruction is the process of modeling a certain archetype (proto-form) / etymon at the level of a separate group of languages, the language family, language macrofamily, but diachronic interpretation is a scientifically-proven (explanatory) comparative-diachronic operation, its purpose is to penetrate the chronologically more distant stages of the standard state.

Keywords: *methodological operations, reconstruction, diachronic interpretation, linguistic macrocomparative studies.*

Реконструкция и диахроническая интерпретация как методологические операции воспроизведения и аргументации праязыковых конструктов в современной лингвистической макрокомпаративистике

Я. В. Капранов

Аннотация. В статье представлены взгляды исследователей касательно двух методологических операций воспроизведения праязыковых конструктов и их большей аргументации – реконструкции и диахронической интерпретации в современной лингвистической макрокомпаративистике. Сделана попытка объяснить сущность двух методов: если реконструкция – это процесс моделирования определенного архетипа (праформы) / етимона на уровне отдельной группы языков, языковой семьи, языковой макросемьи, то диахроническая интерпретация – научно-доказательная (объяснительная) компаративно-диахроническая операция, цель которой заключается в проникновении в хронологически более отдаленные этапы праязыкового состояния.

Ключевые слова: *методологические операции, реконструкция, диахроническая интерпретация, лингвистическая макрокомпаративистика.*